

Бібліяграфічнае адлюстраванне гісторыі Брэсцкага краю ў часопісе «Ateneum wileńskie»

160

Засваенне новых дакументальных крыніц стымулюе паспяховае развіццё краязнаўчых ведаў. Гістарычны раздзел краязнаўства ўзбагачаецца ўвядзеннем у навуковы ўжытак невядомых дакументаў, публікацый, якія па тых ці іншых прычынах недастаткова выкарыстоўваліся. Абласныя, публічныя масавыя і навуковыя бібліятэкі кожнай вобласці, як буйнейшыя суб'екты інфармацыйнай інфраструктуры краязнаўства, са свайго боку імкнуцца бесперапынна пашыраць кола крыніц папаўнення краязнаўчых інфармацыйных рэсурсаў. У гістарычнай рэтраспектыве багатыя інфармацыйныя пласты пра кожны край захоўваюцца ў перыядычных і бягучых выданнях. Важнасць бібліяграфічнага раскрыцця іх зместу падкрэсліваецца пастаянна. Больш таго вядучыя даследчыкі краязнаўчай бібліяграфіі лічаць, што такую ж значнасць мае і ўважлівае вывучэнне бібліяграфічных матэрыялаў, змешчаных у гэтых выданнях. Цалкам справядліва А.В. Мамантаў і М.М. Шчэрба аднеслі латэнтную бібліяграфічную інфармацыю да асноўных крыніц выяўлення дакументаў пры падрыхтоўцы краязнаўчых бібліяграфічных дапаможнікаў¹.

1 Мамонтов А.В. Краеведческая библиография: учебник. М., 1989. С. 136.

Часопіс «Ateneum wileńskie», які выдаваўся ў 1923—1939 гг. III аддзяленнем Таварыства сяброў навук універсітэта імя Стэфана Баторыя ў Вільні, заслугоўвае разгляду як крыніца гісторыка-краязнаўчых навуковых ведаў і бібліяграфічнай інфармацыі. Выданне было прысвечана публікацыі матэрыялаў вывучэння мінулага былых зямель ВКЛ, у т.л. беларускіх. Кола аўтараў — пераважна віленскія даследчыкі, але друкаваліся вучоныя і з іншых гарадоў Польшчы і нават замежжа. Сярод іх такія вядомыя гісторыкі і бібліёграфы, як М. Брэнштэйн, С. Заянчкоўскі, А. Прахаска, Я. Якубоўскі, Я. Івашкевіч, Ф. Канечны, М. Амброс, С. Віславух, Г. Лаўмянскі і інш.

Асноўнымі раздзеламі выдання былі: навуковыя трактаты, сумесь і матэрыялы, крытычны і бібліяграфічны, раздзел хронікі і справаздач. У першым раздзеле «Навуковыя трактаты» змяшчаліся вялікія даследаванні, аб'ёмам і структурай падобныя да манаграфій і дысертацый. У другім раздзеле «Сумесь і матэрыялы» друкаваліся навуковыя артыкулы і ў вялікай колькасці гістарычныя крыніцы. Тэксты гістарычных дакументаў падаваліся на мове арыгіналу (таму ёсць і на рускай мове) і паралельна ў перакладзе на польскую мову. У крытычным раздзеле змяшчаліся рэцэнзіі на новыя навуковыя выданні, зборнікі актавых дакументаў па профілі часопіса, якія выходзілі ў Польшчы, БССР, Германіі і іншых краінах. Кожнае рэцэнзаванае выданне атрымлівала поўнае бібліяграфічнае апісанне. У бібліяграфічным раздзеле змяшчаліся паказальнікі мясцовых выданняў, краязнаўчыя паказальнікі і паказальнікі да самога выдання.

Тэматыка навуковых даследаванняў, апублікаваных у «Ateneum wileńskie», ахоплівала мноства праблем і пытанняў мінулага беларускіх зямель пераважна за перыяд XIV—XIX стст. Гэта: вялікія князі і ўнутраная палітыка ВКЛ, адносіны з Польшчай і Масковіяй, крыжакамі, крымскімі татарамі; права ВКЛ; эканоміка гарадоў, мястэчак, маёнткаў; гісторыя княжацкіх родаў, біяграфіі знакамітых дзеячаў; войны і войска; комплексныя апісанні населеных пунктаў; моўныя спрэчкі; рэлігійнае жыццё; вызваленчыя паўстанні і іншыя падзеі. У тэрытарыяльным аспекце ў часопісе можна выявіць матэрыялы пра населеныя пункты, адміністрацыйна-тэрытарыяльныя і геаграфічныя аб'екты, якія адносіліся да Беларусі. Сярод іх дзесяткі аб'ектаў на землях Брэсцкага краю. Гэта старажытныя княствы, адміністрацыйныя і эканамічныя адзінкі (Брэсцкае ваяводства, Драгічынскі, Кобрынскі, Пінскі паветы,

Кобрынская эканомія і іншыя); гарады і мястэчкі, маёнткі, палацы, сельскія населеныя пункты, дарогі; прыродныя рэгіёны і аб'екты: Белавежа, Палессе, рэкі Буг, Мухавец, водныя шляхі, лясныя масівы і інш.² Такія даследаванні, артыкулы і гістарычныя дакументы самі заслугоўваюць адлюстравання ў краязнаўчых бібліяграфічных рэсурсах бібліятэк Брэсцкага рэгіёна, але яны нясуць і паток уключанай, латэнтнай бібліяграфічнай інфармацыі. Н.А. Сляднева адзначыла, што латэнтная бібліяграфічная інфармацыя зліваецца з вытворчасцю новых ведаў: аўтар навуковага тэксту ў ходзе яго стварэння ўключае спасылкі, цытаты, упамінанні, пераказы і ацэнкі тэкстаў (ідэй) іншых аўтараў³.

У «Ateneum wileńskie» прымяняліся разнастайныя формы латэнтнай бібліяграфічнай інфармацыі: прыартыкульныя спісы літаратуры, бібліяграфічныя звесткі ўнутры артыкулаў, даследаванняў і гістарычных дакументаў, агляды навуковых твораў, уключаныя ў тэксты артыкулаў, бібліяграфічныя звесткі ў падрадкавых заўвагах. У большасці публікацый аўтары выкарыстоўвалі некалькі формаў. Пераважалі спасылкі ў падрадкавых заўвагах і ўнутры тэкстаў, а таксама аглядныя матэрыялы.

Так, да працы З. Абертынскага «Літоўскі план польскіх капуцынаў» — 179 падрадкавых спасылак, В. Шульца «Спрэчкі Акадэміі віленскай з піярамі аб выключным праве на школы. 1723—1753» — 202 спасылкі, С. Віславуха «Развіццё межаў і тэрыторыі Кобрынскага павету да паловы XVI стагоддзя» — 110 спасылак і інш. Вялікія матэрыялы, якія раздзеламі змяшчалі ў некалькіх выпусках, мелі самастойную нумарацыю падрадкавых спасылак у кожным выпуску, напрыклад, раздзел даследавання Г. Лаўмянскага «Уваходы літоўскіх гарадоў»⁴ змяшчае 159 падрадкавых спасылак і інш. Упамінанне адміністрацыйных, эканамічных і прыродных адзінак, размешчаных на тэрыторыі сучаснай Брэстчыны, суправаджаецца спасылкамі на шматлікія дакументальныя крыніцы, што дазваляе разглядаць іх з пазіцый развіцця краязнаўчых інфармацыйных рэсурсаў бібліятэк вобласці.

Адметнасцю падрадкавых спасылак з'яўляецца сумяшчэнне бібліяграфічных і фактаграфічных звестак. Фактаграфічныя спасылкі

2 На жаль, у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі не поўны камплект выпускаў «Ateneum wileńskiego», таму некаторыя звесткі засталіся па-за ўвагай аўтара артыкула.

3 Сляднева Н.А. Библиография в системе Универсума человеческой деятельности: опыт системно-деятельностного анализа. М., 1993. С. 47.

4 Ateneum wileńskie. 1924. R. II. S. 1—30.

падмацоўвалі думкі аўтараў, пашыралі аргументацыю, адлюстроўвалі іншыя прыклады. Бібліаграфічныя спасылкі забяспечвалі ідэнтыфікацыю дакументаў, уключаных у навуковы кантэкст.

Кола крыніц, якія пададзеныя ў формах латэнтнай бібліаграфічнай інфармацыі, характарызуецца тэматычнай разнастайнасцю і шырынёй відавочнага складу. Гэта шматлікія выданні гістарычных першакрыніц, манаграфіі польскіх, рускіх, нямецкіх і іншых вучоных, артыкулы з навуковых часопісаў і зборнікаў, дакументы з прыватных, дзяржаўных і ведамасных архіваў розных краін і іншыя на розных мовах. Звесткі, якія прыводзяцца ў падрадкавых заўвагах, паказваюць, што паводле відавочнага складу дамінаруюць выданні гістарычных першакрыніц і навуковыя манаграфіі. Выданні актавых дакументаў, апублікаваныя ў Расійскай імперыі, БССР, Польшчы, Аўстрыйскай імперыі і ў некаторых іншых краінах, былі асноўнымі крыніцамі для польскіх гісторыкаў. З найбольшай частотнасцю прыводзяцца спасылкі⁵ на выдадзеныя і рукапісныя кнігі Літоўскай метрыкі, «Акты, относящиеся к истории Западной России...» (A.Z.R.I.; СПб, 1846 — 1853), «Акты Виленской археографической комиссии», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России...» (СПб, 1863—1892), «Писцовую книгу бывшего Пинского старства...» (Вильна, 1874), «Ревизию Кобринской экономии...» (Вильна, 1876), «Писцовую книгу Пинского и Клецкого княжеств...» (Вильна, 1884), «Историко-юридические материалы, извлеченные из архивных книг губерний: Витебской и Могилевской...» (Витебск, 1871—1906), «Архив комиссии исторической» (А.Ком.Н.; 1909), асобныя тамы «Полного собрания русских летописей» (P.S.R.L.), «Archiwum książąt Sanguszków» (Arch. Sang.; Lwów, 1889—1890), «Собрание государственных грамот и договоров» (Москва, 1813), «Kodex mazowiecki» (Kod. maz.), «Codex Epistolaris saeculi XV» (Cod. Ep.S XV; Kraków, 1876—1894) і многія інш. Сярод вучоных частыя спасылкі на працы М. Доўнар-Запольскага, А.С. Грушэўскага («Пинское Полесье»: «Очерк истории Турово-Пинского княжества», «Туров, Городок и Пинск в составе ВКЛ», «Пинское старство к. Боны XIV—XVI вв. — Пинские акты XV—XVI вв.», Я. Длугаша, Ф.І. Леантовіча, М.К. Любаўскага і інш.

5 Для арыентацыі ў дужках прыведзены і варыянт самага сціслага скарачэння назваў выданняў, якія прымяняліся ў латэнтнай бібліаграфічнай інфармацыі ў «Ateneum Wileńskim».

На гэтыя выданні спасылаецца Г. Лаўмянскі, калі характарызуе даходы гарадскіх пасяленняў Брэстчыны. Так, спасылкамі на «Ревизию Кобринской экономии» ён пацвярджае распаўсюджанасць у XVI ст. мясных лавак і мяснікоў у невялікіх гарадах, і ў прыватнасці ў Кобрыне і Пружанах, а на пяты том «Актів Виленской археографической комиссии» — дазвол «кобрынкам і пружанцам» лавіць рыбу ў Мухаўцы. Л. Каланкоўскі ў артыкуле «Валочная памера» спасылаецца на працы М. Доўнар-Запольскага і матэрыялы з першага тому «*Źródła do historii sztuki*», калі прыводзіць звесткі пра Станіслава Хвальчэўскага і Станіслава Свідэрскага, якім належала важная роля ў правядзенні рэформы на землях Брэстчыны⁶. Севярын Віслаух, даследуючы фарміраванне тэрыторыі Кобрынскага павета да адміністрацыйна-тэрытарыяльнай і судовай рэформы 1565—1566гг., цытуе і спасылаецца на дзесяткі актавых крыніц і навуковых прац⁷. Такіх прыкладаў нямала, і выяўляць іх хутчэй магчыма па паказальніках да гадавых выпускаў «*Ateneum Wileńskie*» (*Indeks autorów, osób i miescowości*), якія ахопліваюць шэраг персанальных і геаграфічных рубрык, звязаных з Брэстчынай. Так, з паказальніка за 1924 г. відаць, што горад Брэст узгадваўся на старонках выдання 28 раз, Кобрын — 11, Пінск — 9, Пружаны — 6, Белавежа — 3 і шэраг спасылак да іншых аб'ектаў⁸.

Некаторыя падрадкавыя заўвагі аб'ядноўвалі бібліяграфічную інфармацыю, цытаты і фактаграфічныя дадзеныя. Так, спасылка № 5 у артыкуле Г. Лаўмянскага «Віленскія друкарні XVI стагоддзя» змяшчае цытаты з шэрагу крыніц і высновы самога аўтара, дакладныя звесткі з «Кнігі каморы Брэсцкай» пра дастаўку паперы ў Кобрын, Пінск, Магілёў, Мінск, Слуцк. Усе дадзеныя суправаджаюцца шэрагам бібліяграфічных апісанняў⁹.

Аглядная ўнутрытэкставая інфармацыя сустракаецца часцей за ўсё ва ўступах да даследаванняў, артыкулаў і тэкстаў гістарычных крыніц. Адметнай іх рысай з'яўляецца ацэнка твораў у кантэксце распрацаванасці выбранай тэмы, што праяўляецца ў характарыстыцы крыніцазнаўчай базы прац папярэдніх даследчыкаў, меркаваннях пра іх навуковую і ідэйную вартасць. Так, у 12-м сшытку «*Ateneum wileńskie*» за 1927 г. Аляксандр Ёдзевіч змясціў сакрэтны «Спісок с докладной

6 *Ateneum wileńskie*. 1927. R. IV. Z. 13. S. 237—251.

7 *Ateneum wileńskie*. 1929 R. VI. Z. 1—2. S. 16—46.

8 *Ateneum wileńskie*. 1924. R. II.

9 *Ateneum wileńskie*. 1924. R. II. Z. 5—6. S. 409—422.

записки корпуса жандармов полковника Камаевского начальнику 4-го округа сего же корпуса генерал-майору графу Буксгевдену от 1 марта 1848 за № 12», у якім падрабязна апісваюцца падзеі экзекуцыі па справе Рэра і яго супольнікаў, удзельнікаў тайнага таварыства, у т. л. Аполіна Гофмейстара, маладога памешчыка з маёнтка Шастакова пад Брэстам¹⁰. У аўтарскім тэксце [А. Ёдзевіча], разгледжаны творы, прысвечаныя тэме артыкула. У падрадкавых фактаграфічных спасылках пададзены звесткі пра далейшы лёс будучага «начальніка ваяводства Брэст-Літоўскага» у паўстанні 1863 г. (Месца смерці А. Гофмейстара ў «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» ўказана як Галіцыя, але Ёдзевіч і М. Дубецкі — аўтар артыкула пра Гофмейстара, апублікаваным у «Ateneum wileńskim» у 1923 г.¹¹, дакладна называюць Кракаў).

Бібліяграфічныя звесткі ўнутры тэкстаў пры цытаванні дакументаў ці ў агляднай форме прыводзіліся ў адвольным парадку, часам у дужках.

Большасць бібліяграфічных спасылак у падрадкавых заўвагах, унутры тэкстаў, і ў аглядных матэрыялах дазваляе дакладна ідэнтыфікаваць дакументы, нягледзячы на непаўнату элементаў, на адвольна скарочаныя формы бібліяграфічных апісанняў, у т. л. загалоўкаў выданняў, і апісанне рускамоўных выданняў лацінскім шрыфтом, што непрыёмальна ў сучаснай бібліяграфічнай практыцы. Непаўната праяўлялася ва ўключэнні абмежаванай колькасці элементаў бібліяграфічнага апісання, звычайна аўтара, назвы, тома. Старонкі дакладна ўказваліся заўсёды. Аднак часам не адзначаліся год і месца выдання ці іншыя звесткі. Таму ідэнтыфікацыя некаторых дакументаў, дастаткова вядомых у навуковым асяроддзі на той час, выклікае цяжкасці. Скарачэнне «*ibid.*» з дакладнымі старонкамі замяняла бібліяграфічныя звесткі пры паўторных спасылках на дакумент.

З пачатку існавання «Ateneum wileńskiego» рэдакцыя імкнулася весці бібліяграфічную інфармацыю пра новыя выданні і артыкулы, адпаведныя яго зместавай накіраванасці. Калі Публічная бібліятэка Віленскага ўніверсітэта распачала бібліяграфічную рэгістрацыю выданняў, якія выйшлі на тэрыторыі ваяводстваў, размешчаных на землях Заходняй Беларусі (так званага Віленскага бібліяграфічнага рэгіёну) і выпуск паказальнікаў «Віленская рэгіянальная бібліяграфія ў... годзе», а пазней і «Перыядычныя выданні Віленскага бібліяграфічнага рэгіёну», гэта

10 Ateneum wileńskie. 1927. R. IV. Z. 12. S. 200—207.

11 Не змяшчае бібліяграфічных звестак.

вельмі зацікавіла рэдакцыю і чытачоў «Ateneum wileńskiego». Выпускі гэтых паказальнікаў перадрукоўваліся ў часопісе, а таксама змяшчаліся аналітычныя артыкулы пра тэндэнцыі кнігадруку на іх падставе. Па гэтых паказальніках дастаткова зручна выяўляць мясцовыя друкаваныя матэрыялы, што сёння важна пры вядзенні каталогаў і базаў дадзеных мясцовых выданняў. Бібліяграфічная інфармацыя і дадзеныя пра выдавецкую дзейнасць — каштоўны матэрыял і для вывучэння гісторыі кнігадрукавання ў Брэсцкім рэгіёне. Друкарні Брэстчыны займалі значнае месца ў выдавецкім працэсе на заходнебеларускіх землях. Брэст вызначаецца як трэці асноўны цэнтр кнігавыдання пасля Вільні і Беластока. Нават у першай палове 1930 г. з 379 выданняў¹², зарэгістраваных у Віленскім бібліяграфічным рэгіёне, 18 выйшлі ў Брэсце, Пінску, Баранавічах і Кобрыне¹³. У паказальніку «Перыядычныя выданні Віленскага бібліяграфічнага рэгіёна» адлюстроўваліся выданні за год. Газеты, часопісы і іншыя перыядычныя выданні групаваліся па раздзелах у алфавіце месцаў выхаду, унутры раздзелаў — перыядычныя выданні дадаткова дыферэнцаваліся па відах. Так, з паказальніка за 1929 г. можна даведацца, што ў Баранавічах і Кобрыне выходзілі па 2 перыядычныя выданні, у Брэсце — 16, Пінску — 5 і інш.

У канцы 20-х гг. на тэрыторыі Польшчы была заснавана дзяржаўная бібліяграфічная рэгістрацыя выданняў і пачалі выходзіць бягучыя нацыянальныя бібліяграфічныя паказальнікі, таму ўлік новых выданняў у межах Віленскага бібліяграфічнага рэгіёну быў прыпынены, а сам рэгіён у 1930 г. скасаваны.

Але справа бібліяграфічнага інфармавання пра новую літаратуру, прысвечаную гістарычнаму вывучэнню зямель ВКЛ, была паспяхова прадоўжана ў Публічнай бібліятэцы імя Я. і Э. Урублеўскіх (Вільня), у якой на працягу 1929—1936 гг. складаўся бібліяграфічны паказальнік «Бібліяграфія гісторыі зямель б. ВКЛ за год...». Паказальнік выходзіў асобнымі выпускамі, а таксама публікаваўся ў часопісе «Ateneum wileńskie». Адлюстроўваліся творы друку, апублікаваныя пераважна ў Польшчы, а таксама ў БССР, СССР, Германіі, Англіі, Літве, Латвіі, ЗША і іншых краінах. Краязнаўчыя творы як навуковыя, так і папулярныя, інфармацыйна-рэкламныя ўлічваліся вельмі ўважліва. Так,

12 Гэта год рэзкага скарачэння кнігадрукавання з-за эканамічных прычын.

13 Ateneum wileńskie. 1930. R. VII. Z. 1-2. S. 351—354.

у паказальніку адлюстраваны нават выданні, прысвечаныя Палеска-Пінскаму краю, напісаныя сябрамі краязнаўчага гуртка дзяржаўнай гімназіі імя Ю. Пілсудскага ў Пінску. Збіраючы дакументальныя крыніцы і вусныя аповеды старажылаў пра мінулае Піншчыны, пра унікальную прыроду краю, вучні напісалі і апублікавалі ў сярэдзіне 30-х гг. шэраг твораў у дэцызыяльнай друкарні і друкарні братоў Вільковіч: «Polesie pod znakiem »nastawki« i dykty», «Z krainy wjunów», «Czar Polesia czar», «Polesie i turysta», два выданні «Słów kilka o Pińsku oraz święta, obrzędy i wierzenia ludu poleskiego».

У «Бібліяграфіі гісторыі зямель б.ВКЛ...» прымянялася сістэматычная групоўка бібліяграфічных запісаў, што дазваляла ў гістарычным аспекце паказаць розныя галіны гаспадаркі, культуры і мастацтва, вайскавай справы, рэлігійнага жыцця, літаратурна-мастацкія творы, звесткі па этнічнай гісторыі, аб насельніцтве і інш. Асобна выдзяляліся і раздзелы краязнаўства, бібліяграфічных прац, біяграфій, мемуарнай літаратуры, рэцэнзій і крытычных матэрыялаў. Усяго ў паказальніку было адлюстравана 2075 дакументаў. У кожным выпуску ёсць бібліяграфічныя апісанні дакументаў, прысвечаных Брэстчыне, а таксама звесткі пра кнігі і іншыя дакументы, якія выходзілі ў гарадах рэгіёна. Так, у паказальніку за 1930 г. адлюстраваны працы вядомага краязнаўцы Рамана Гарашкевіча, выдадзеныя ў Брэсце-над Бугам: «Powiat Stoliński: notatki historyczne», «Krótki rys powiatu Brzesko-nad-Bużańskiego», «Sprawa Szlachty Zaściankowej Polesia»; кніжачка З. Гасяроўскага «Szkoła na Polesiu na tle stanu i potrzeb szkolnictwa Rzeczypospolitej». У 1936 г. зарэгістраваны выдадзеныя ў Брэсце «Przewodnik po Polesiu» М. Марчака, «Poleska szopka polityczna» Г.Е. Грушчынскага і інш. Звесткі пра ілюстратараў, рэдактараў, друкарні, тэматыку выданняў і іншыя дадаткова могуць выкарыстоўвацца пры даследаванні развіцця кнігавыдання ў Брэсцкім рэгіёне ў міжваенны перыяд.

Бібліяграфічныя апісанні ва ўнутрычасопісных паказальніках аформлены уніфікавана, а колькасць элементаў дазваляе дакладна ідэнтыфікаваць самастойныя выданні і артыкулы. Недахопам бібліяграфічных апісанняў з'яўляецца транслітарацыя лацінскім шрыфтам рускіх і яўрэйскіх выданняў.

Часопіс «Ateneum wileńskie» дазваляе выкарыстоўваць выданне як крыніцу для папаўнення краязнаўчых інфармацыйных рэсурсаў бібліятэк і для вывучэння гісторыі мясцовага кнігадрукавання.